

**Turtûşî'nin *Tahrîmu'l-ğinâ ve's-semâ'* İsimli Risâlesinde Sufilere
Yönelik Eleştirileri**

Turtushi's Criticisms of Sufi Practices in *Tahrîm al-ğinâ wa's-semâ'*

Ebru ADIYAMAN

Arş. Gör. Dr., Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi

İlahiyat Fakültesi Hadis ABD,

Research Assistant PhD, Erzincan Binali Yıldırım University,

Faculty of Theology, Department of Hadith

ebrukarakasadiyaman@gmail.com

ORCID: 0000-0001-6782-6075

DOI: 10.56720/mevzu.1352166

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 29 Ağustos / August 2023

Kabul Tarihi / Date Accepted: 9 Ekim / October 2023

Yayın Tarihi / Date Published: 15 Ekim / October 2023

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Özel Sayı / Special Issue

Atf / Citation: Adıyman, Ebru. "Turtûşî'nin *Tahrîmu'l-ğinâ ve's-semâ'* İsimli Risâlesinde Sufilere Yönelik Eleştirileri". *Mevzu: Sosyal Bilimler Dergisi*, Ö1: İslamî İlimler Özel Sayısı (Ekim 2023): 543-569. <https://doi.org/10.56720/mevzu.1352166>

İntihal: Bu makale, ithenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by ithenticate. No plagiarism detected.

web: <http://dergipark.gov.tr/mevzu> | <mailto:mevzusbd@gmail.com>

Copyright © CC BY-NC 4.0

Öz

Endülüs'te yetişmiş âlimlerden olan Ebû Bekir Muhammed b. Velîd el-Fihri et-Turtûşî, bid'atler konusunda yaptığı çalışmalarıyla tanınmaktadır. Turtûşî, kitaplarında bid'at olarak değerlendirip itiraz ettiği hususları ayet ve hadislerden, sahâbe ve tâbiîn kavillerinden ve önde gelen mezhep imamlarının sözlerinden yararlanarak reddetmektedir. *Tahrîmu'l-ğînâ ve's-semâ'* da kendisinin bu motivasyonla kaleme aldığı risâlelerinden biridir. Nağme dinlemek, Kur'ân'ın elhân ile okunması, kadının sesi ve kadından nağme dinlenmesi, sûfilerin semâ meclislerinde raksetmeleri, bazı kimselerin tüysüz çocukların yüzüne bakarak tefekkür ettiklerini iddia etmeleri, satranç oynamanın hükmü gibi muhtelif konuları içeren bu risâlede sûfilere yönelik tenkitler öne çıkmaktadır. Müellif sûfileri musiki dinlerken Allah'ı anmak, ortamlarına coşku katmak, dans etmek, kıyafetlerini yırtıp parçalamak gibi davranışlarından dolayı eleştirmektedir. Bu çalışmada Turtûşî'nin bu tenkitleri ve delillerinin ilk kaynakları tespit edilmiş ve eleştirileriyle delilleri mukayeseli olarak incelenmiştir. Çalışma bir giriş bölümü, Turtûşî'yi ve risâlesini tanıtan bir bölüm ve eleştirilerin incelendiği bir bölümü içermekte, tespit ve tenkitlerin yer verildiği sonuç bölümüyle sona ermektedir.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Tasavvuf, Turtûşî, Tahrîmu'l-ğînâ, Tenkit

Abstract

Abu Bakr Mohammad b. Walîd al-Fihri at-Turtushi is a prominent scholar on his investigations into religious innovations. (bid'ah) Turtushi coherently opposes what he considers to be bid'ah in his books, referring to Quranic verses, hadiths, statements from the Companions of the Prophet and Tabi'in, besides sayings of prominent denomination leaders from various schools of thought. One of his remarkable essays written with intent in mind is *Tahrîmu'l-ğînâ wa's-semâ'*. With this essay, Turtushi deems a wide spectrum of subjects. Turtushi analyzes the mannerisms of Sufis, such as remembrance activities with melody, dancing, the claim of remembering Allah while looking at baby-face boys. Aim of this study is analyzing Turtushi's criticisms and trying to reach primary sources of his claims and evidences. The study includes an introduction, a section offering an outline of Turtushi's life and his treatise, a section with analysis of his criticisms, and a final section embracing total as-

sessments and critical reviews.

Keywords: Hadith, Sufism, Turtushi, Tahrîm al-ginâ, Criticism

Giriş

Ebû Bekir Muhammed b. Velîd et-Turtûşî (öl. 520/1126), Endülüslü âlim, fakih ve muhaddis kimliklerine sahip olmasının yanı sıra bir zahid olarak da tanınmaktadır. Turtûşî yaşadığı dönemde bid'atlerle mücadele etmiş, İslâm ile bağdaşmadığını düşündüğü uygulamaları tenkit etmekten çekinmemiştir.¹ Konuya ilişkin kaleme aldığı eserlerden biri de *Tahrîmu'l-ğinâ ve's-semâ'* isimli eseridir. Söz konusu eser, kendisinin şarkı söyleme ve dinlemenin haram oluşu iddiası ile yazmış olduğu bir risâledir. Bu risâlede müellif, mutasavvıfların birtakım uygulamalarını ağır bir dille tenkit etmektedir. Turtûşî zühd hayatını benimsemiş bir âlimdir. Bu sebeple o, tasavvufu mutlak olarak eleştirmemekte; bunun yerine birtakım sufilerin İslâm ile bağdaştıramadığı belirli davranışlarını eleştiriye konu etmektedir. Çalışmamızda onun bu reddiyeleri incelenecektir. Bu konuların daha önce çalışılmamış olması konuyu bizim açımızdan önemli hale getirmektedir.

Turtûşî'nin musikiye bakış açısını değerlendirebilmek için, onun doğup büyüdüğü Endülüs bölgesinde ulemanın ve toplumun musikiyi nasıl konumlandığını bilmek gerekmektedir. Kısaca değinecek olursak, Doğu'da olduğu gibi, Endülüs'te de musikinin meşruluğu din bilginleri tarafından tartışılmıştır. Ancak, saraylarda ve sade vatandaşların evlerinde günlük yaşamın ayrılmaz bir parçası olmaya devam etmiştir.² Endülüs yönetimindeki bazı şehzadelerin dînî musikiye olan ilgileri bilinmektedir. Nitekim I. Abdurrahman (öl. 172/788) döneminden itibaren hükümdârlar sarayın kapılarını ünlü musikişinas ve mugannilere açmıştır. Onun döneminde bölgeye doğudan musikişinaslar kadın-erkek ayrımı yapılmaksızın davet edilmiş, ayrıca doğuya bu konuda kendilerini yetiştirmeleri için öğrenciler gönderilmiştir. İslam coğrafyasının diğer bölgelerine göre Endülüs'ün bu konuda, mahallî tını ve

¹ Bu konuda "*Kitâbu'l-havâdis ve'l-bid'a*" isimli bir eseri bulunmaktadır. Eserin kendisine isnat edildiği bir kaynak: Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn an esâmîyyi'l-kütübi ve'l-fünûn* (Bağdat: Mektebetü'l-Müsennâ, 1941), 2/1414.

² Mehmet Özdemir, *Endülüs Müslümanları Kültür ve Medeniyet* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2017), 338.

öğelerini de ortaya koyarak daha çok gelişmiş olduğunu söylemek mümkündür.³

Turtûşî, sufilerin, -kendi fıkhına göre- İslâm ile teâruz eden uygulamalarını tenkit ederken konuyu ayet ve hadislerle temellendirmiştir. Bunların yanı sıra, görüşlerine itimat ettiği İslâm âlimlerinin sözlerine de dayanarak kendi fikirlerini daha sağlam bir zemine oturtmaya çalışmıştır. Bu çalışmanın amacı Turtûşî'nin eleştirilerinin ve delillerinin değerlendirilmesi ve *Tahrîmu'l-ğînâ ve 's-semâ'* bağlamında onun tenkit yönteminin tespit edilmesidir.

Mezkur tenkitler, *Tahrîmu'l-ğînâ ve 's-semâ'* isimli risâlede şu başlıklar altında yer almaktadır: Sûfi toplulukların Allah yolunda ve Allah'ı anmak için mûsiki dinledikleri iddiasının reddi, Sûfi şeyhlerin, şarkı dinlemeyi mübah görenlerin delillerini çürütmesi, Şarkı dinlemeyi câiz gören büyük sûfi şeyhlerine cevaplar, Sûfilerin semâ meclislerine coşku katmaları hakkında fasıl, Sûfilerin yolunun, İslâm'ın erkânına uygun ibadet etmekten çok uzak olduğu hakkında fasıl ve son olarak Semâ meclislerinde elbiseleri parçalamanın safsafta olduğu iddiası. Bu başlıklar risâlede Turtûşî'nin kullanmış olduğu bölüm başlıklarıdır. Bu nedenle, çalışmamızda da konu aynı başlıklar altında ele alınmıştır.

1. Turtûşî'nin Hayatı ve *Tahrîmu'l-ğînâ ve 's-semâ'*

1.1. Turtûşî'nin Hayatı

Turtûşî'nin ismi Muhammed b. Velîd b. Muhammed b. Halef b. Süleyman b. Eyyûb el-Fihri et-Turtûşî'dir. İbn Ebî Randeka künyesiyle tanınmaktadır.⁴

Müellif, hicrî 451 yılında Turtûşe'de (Tortôsa) doğmuştur.⁵ Turtûşe, günümüzde İspanya'nın kuzeydoğusunda yer alan bir sahil kentidir. Şehrin çevresinde Emevîler tarafından inşa edilmiş sağlam surlar bulunmaktadır. Doğal

³ Özdemir, *Endülü's Müslümanları*, 338-344.

⁴ Ebu'l-Kâsım Halef b. Abdilmelik b. Beşkuvâl, *es-Siletu fî târîhi eimmeti'l-Endelüs*, tsh. Seyyid İzzet el-Attâr el-Huseynî (Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1955), 545.

⁵ Şemsuddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymaz ez-Zehebî, thk. Şuayb el-Arnâût ve diğerleri, *Siyeru A'lâmi'n-nübelâ'* (Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1985), 19/493.

güzellikleri olan bir ticaret ve liman şehridir.⁶ Ticaret ve liman şehri olması, hareketli bir merkezde dünyaya geldiğini düşündürmektedir.

Ailesi ile ilgili bilgiler sınırlı olduğundan, anne, baba ve kardeşleri ile ilgili malumat elde edilememiştir. Ailesine ilişkin tespit edebildiğimiz bilgiler sadece İskenderiyé’de bir hanımla evlendiği ve Turtûşî vefat ettiğinde cenaze namazını oğlu Muhammed’in kıldırması olduğudur.⁷

Turtûşî ilk eğitimini Endülüs’ün ilim merkezlerinde aldıktan sonra hacca gitmiş, ardından Basra, Bağdat, Kudüs gibi bölgelere rihle yapmış ve yolculuğunun sonunda İskenderiyé’ye yerleşerek ömrünün sonuna kadar orada yaşamıştır.⁸ Mâlikî mezhebinin benimsemiş olan âlim, birçok hocadan ders almış, hocalarının en meşhuru Endülüslü âlimlerden Ebû'l-Velîd el-Bâcî’dir (öl. 474/1081). Ayrıca, birçok talebe de yetiştirmiştir. Ebû Bekr İbnü'l-Arabî (öl. 543/1148) onun tanınmış öğrencilerindendir.⁹

Turtûşî’nin hayatını ele alan kaynaklar, onun takvâ ve verâ sahibi olup, dünya nimetlerine karşı kanaatkâr, zâhid bir âlim olduğunu nakleder. Onun bu vasfını kendisine isnad edilen şu ifadeden anlamak mümkündür: “*Sana biri dünyaya diğeri âhiret ile ilgili olan iki iş arz edildiğinde, sen uhrevî olanı tercih et. Böyle yaparsan umulur ki her ikisine de nâil olursun.*”¹⁰ Ayrıca, Turtûşî’nin zühdü ve ibadetinin ilminin önüne geçtiği de nakledilmektedir.¹¹ Turtûşî tasavvufa Bağdat’ta iken yönelmiştir. Orada yaşadığı bazı olaylar onun, hayatın ve ölü-

⁶ Şihâbuddîn Ebû Abdillâh Yakût b. Abdillâh er-Rûmî el-Hamevî, *Mu’cemu’l-buldân* (Beyrut: Dâru’s-Sâdr, 1995), 4/30.

⁷ İbn Hallikân Ebu’l-Abbâs Şemsuddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrahim b. Ebî Bekr el-Bermekî el-İrbilî, *Vefeyâtu’l-a’yân ve enbâi ebnâi’z-zamân*, thk. İhsan Abbâs (Beyrut, Dâru’s-Sadr, 1971), 4/264; Ahmed b. Yahyâ b. Ahmed b. Amîre Ebû Ca’fer ed-Dabbî, *Buğyetü’l-mültemis fî târihi ricâli ehli’l-Endelüs* (Kahire, Dâru’l-Kâtibi’l-Arabî, 1967), 137.

⁸ Zehebî, *Siyer*, 19/490.

⁹ Ahmed b. Yahyâ b. Ahmed b. Amîre Ebû Ca’fer ed-Dabbî, *Buğyetü’l-mültemis fî târihi ricâli ehli’l-Endelüs* (Kahire, Dâru’l-Kâtibi’l-Arabî, 1967), 135.

¹⁰ İbn Hallikân, Ebu’l-Abbâs Şemsuddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrahim b. Ebî Bekr el-Bermekî el-İrbilî, *Vefeyâtu’l-a’yân ve enbâi ebnâi’z-zamân*, thk. İhsan Abbâs (Beyrut, Dâru’s-Sadr, 1971), 4/262.

¹¹ Zehebî, *Siyer*, 19/492.

mün anlamını sorgulamasına vesile olmuştur.¹²

Kaynaklarda Turtûşî'nin şu eserleri zikredilmektedir: *Sirâcu'l-mülûk*, *ed-Du'â'ü'l-me'sûr ve âdâbüh*, *Kitâbü'l-esrâr*, *Risâle ilâ Yûsuf b. Taşfîn*, *Kitâbu tahrîmi'l-istimnâ*, *Zâdü'l-müsâfir*, *Nüzhetu'l-ihvâni'l-mütehallîne fillâh*, *Kitâbü'r-red 'ale'l-İhyâ li'l-Gazzâlî*, *es-Su'ûd fi'r-red 'ale'l-yehûd*, *el-Kelâm fi'l-ğînâ ve'l-fakr*, *el-Umde fi usûli'l-fikh*, *Muhtasarü ahlâki'n-Nebî*, *Şerhu risâleti Ebî Zeyd el-Kayrevânî*, *Kitâbu'l-havâdis ve'l-bid'a*, *Tahrîmu'l-cübüneti'r-Rûmî*, *Kitâbu'l-fiten*, *Birru'l-vâlideyn*, *Risâletu'l-udde 'inde'l-kurûb ve's-şidde*, *Kitâbu'l-kebîr fi mesâili'l-hilâf*, *Muhtasârü tefsîri'l-Kur'ân li's-Sa'lebî*, *el-Muhtasâr fi furû'î'l-Mâlikiyye*, *Tahrîmu'l-ğînâ ve's-semâ'* ve *Kitâbü'z-zühhd*.¹³

Turtûşî hicrî 520 yılında İskenderiye'de vefat etmiştir.¹⁴

1.2. Tahrîmu'l-ğînâ ve's-semâ' İsimli Eser ve İçeriği

Bu çalışmada esas alınan *Tahrîmu'l-ğînâ ve's-semâ'* risâlesi, Muhammed İsmâîl tarafından *Kitâbu'l-havâdis ve'l-bid'a'* ve *Tahrîmu'l-cübüneti'r-Rûmî* ile birlikte tahkik edilerek neşredilmiştir.¹⁵ Muhammed İsmâîl, bu risâleyi Dublin, Madrid ve Rabat'ta bulunan yazma nüshalarını esas alarak tahkik ettiğini belirtmektedir.¹⁶ Ancak risâle bundan farklı nüshalarında "*Kitâbu tahrîmi'l-ğînâ ve'l-lehv 'ale's-sûfiyye fi raksihim ve semâ'ihim*" şeklinde isimlendirilmiş olabilir. Zira bu tahkikinden önce Abdülmecit et-Türkî tarafından da *Tahrîmu'l-cübüneti'r-Rûmî* ile birlikte "*Kitâbu tahrîmi'l-ğînâ ve'l-lehv 'ale's-sûfiyye fi raksihim ve semâ'ihim*" ismiyle neşredilmiştir.¹⁷ Ancak risâlenin, bizde bulunan nüshâsından önceki bu tahkikini görme imkanı bulamadık. Elimizdeki risâlenin içeriği değerlendirildiğinde, ikinci ismin de bu muhtevâyı yansıtabilecek nite-

¹² Cemâleddin Şeyyâl, *Ebû Bekir et-Turtûşî el-âlim ez-zâhid es-sâir* (Kahire: Dâru'l Kâtibi'l-Izzî li't-Tibâati ve'n-Neşr, 1968), 21-26.

¹³ Bağdatlı İsmâîl Paşa, *Hediyetü'l-ârifin esmâu'l-müellifin ve âsâru'l-musanifin* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabiyye, 1951), 2/85; Zehebî, *Siyer*, 19/494; Muharrem Kılıç, "Turtûşî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012), 41/ 431.

¹⁴ İbn Beşkuvâl, *es-Sile*, 545.

¹⁵ İmam Ebû Bekr Muhammed b. Velîd et-Turtûşî, *Kitâbu'l-havâdis ve'l-bid'a*, thk. Ebû Abdillâh Muhammed Hasen Muhammed Hasen İsmâîl (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye: 2003), 135.

¹⁶ Turtûşî, *Kitâbu'l-havâdis ve'l-bid'a*, 137.

¹⁷ Kılıç, "Turtûşî", 41/ 431.

likte ve kapsayıcı olduğunu söylemek mümkündür.

Turtûşî eserinin mukaddimesinde risâlesini yazmasına sebep teşkil eden hususları izah etmekte, nedenlerini açıklamaktadır. Bu nedenler arasında, yaşadığı muhitte o dönemde âlimlere muhalefetin ve Müslümanlar arasında mûsiki, oyun, eğlence gibi faaliyetlere eğilimin artmış olması, hatta bazı toplulukların bu eylemlerini alenî olarak yapmaktan da çekinmemesini zikredebiliriz. Turtûşî, açıklamalarında bu faaliyetlerin yanlış olduğunu ispat etmek için öncelikle: “Kim, kendisine hidayet (doğru yol) besbelli olduktan sonra peygambere karşı çıkar, mü'minlerin yolundan başkasına uyarsa, onu yöneldiği yolda bırakırız ve cehenneme sokarız. Orası ne kötü bir varış yeridir.”¹⁸ âyetine yer vermiştir. Bununla beraber başka âyet ve hadislerin de delâletlerinden yararlanarak İslâm'da bu tür eylemlerin yasaklandığını ve onların izlediği yolun bâtil olduğunu ortaya koymayı amaçladığını ifade etmiştir.¹⁹ Bu meyanda Turtûşî, ortaya konulan meseleyi önce âyet ve hadislerle temellendirdiğini, akabinde farklı bölgelerde yaşayan âlimlerin görüşlerine yer verdiğini belirtmekte, risâlede izlediği yöntemi bu şekilde açıklamaktadır. Ayrıca Turtûşî, âlimlerin görüşlerine de yer vererek, bâtil işlere meyleden bu kimselerin bid'at işleyip ulemaya muhalefet ettiğini dile getirmektedir.²⁰

Müellifin, *Tahrîmu'l-ğinâ ve's-semâ'* adlı risâlede, erkek ve kadından nağme dinleme, mûsikinin sarhoş ediciliği, kadınların mahrem oluşu ve kadınlardan müzik dinlemenin haram olduğunda icmâ edildiği iddiası, şarkı söylemek ve dinlemenin -çok yemek gibi- şehvet sebebi sayılışı gibi farklı konulara temas ettiği görülmektedir.²¹

Turtûşî, eserlerinin çoğunu İskenderiye'de te'lîf etmiştir.²² O dönemde İskenderiye'de yönetim Şiîlerin elindeydi, Ehl-i Sünnet inancına sahip bir fakih olarak Turtûşî'nin Şiî itikadını benimseyen bir idarenin yönetimi altında yaşamını sürdürmesi onu birtakım zorluklarla karşı karşıya bırakmıştı. İleriki yıllarda yönetimin değişmesiyle birlikte Turtûşî rahata kavuşmuş, eserlerini

¹⁸ *Kur'ân-ı Kerim Meâlî*, çev. Halil Altuntaş- Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011), en- Nisâ 4/115.

¹⁹ Turtûşî, *Kitâbu'l-havâdis ve'l-bid'a*, 141.

²⁰ Turtûşî, *Kitâbu'l-havâdis ve'l-bid'a*, 141.

²¹ Konu fihristi için bakınız: Turtûşî, *Kitâbu'l-havâdis ve'l-bid'a*, 199.

²² Şeyyâl, *Turtûşî*, 74.

te'lif etme imkânına kavuşmuştur.²³ Bu nedenle, Turtûşî'nin Risâlesi, o dönemin İskenderiye'sindeki tasavvufî hayata dair malumat sunması bakımından da önem arz etmektedir.

Tahrîmu'l-ğînâ ve's-semâ' adlı risâlede Turtûşî'nin sûfilere yönelik tenkitle-ri şu şekildedir:

2.1. "Sûfi Toplulukların Allah Yolunda ve Allah'ı Anmak İçin Mûsiki Dinledikleri" İddiasının Reddi

Bu başlık altında Turtûşî, bazı sûfilerin "Biz şarkıları herkesin ortak olduğu bir tabiat ile dinlemiyoruz. (Herkes gibi dinlemiyoruz.) Biz insana özgü haller ile değil, Allah için ve Allah yolunda dinliyoruz." şeklinde iddialarının olduğunu ifade etmektedir.²⁴ Bu iddiaya karşı Turtûşî, şarkı dinlemeyi savunan kimseleri sert bir dille eleştirmiştir. Turtûşî bu fasıl için yukarıdaki başlığı kullanmıştır. Ancak bu bölümde anlatılanlar incelendiğinde, bu ifadelerle kendini savunan sûfilerin kimler olduğunun belirtilmediği görülmektedir. Ona göre, bunu söyleyen kimseler kendisini melek konumuna yükseltmiş, Allah'a iftira atmış ve kendi gerçekliğini inkar etmiştir.²⁵ Bu görüşlerini belirttikten sonra Turtûşî kendi anlayışına göre sözlerini destekleyecek bazı deliller sunmaktadır. Burada yer verdiği delillerden biri Hz. Ömer'e (öl. 23/644) atfedilen şu sözdür: "Kim nebisinden ayrılıp da kendisinin masum olduğunu iddia ederse ona vurunuz, zira o iftiracı ve yalancıdır."²⁶ Ayrıca, Turtûşî'nin düşüncesine göre bir kimsede insani olan istek ve arzular yoksa, o zaman lezzetleri ve şehvetleri terk ettiğinde bir sevap kazanmaması gerekir, böyle bir kişinin kendi nefsi ile cihad etmesine de gerek yoktur. Bu kimselerin arkadaşlarıyla melekler gibi gece ve gündüz tesbih edip insanlar için istiğfarda bulunması gerekir ve bu kişiler ud ve tanbur dinleyebilir, zira insanların hiçbi-

²³ Yaşadığı zorluklar ve eserlerini telif etmeye İskenderiye'de başlaması hakkında ayrıntılı bilgi için: İbn Ferhûn İbrahim b. Ali b. Muhammed Burhâneddîn Ya'merî, *ed-Dîbâcî'l-müzheb fi ma'rifeti a'yânî ulemâ'i'l-mezheb* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ty.), 277; Şeyyâl, *Turtûşî*, 54.

²⁴ Turtûşî, *Kitâbu'l-havâdis ve'l-bid'a*, 169.

²⁵ Turtûşî, *Kitâbu'l-havâdis ve'l-bid'a*, 169.

²⁶ Bu söz temel hadis kitapları (Kütübü tis'a) içerisinde tespit edilemedi. Risâleyi tahkik eden Muhammed Hasen de bu sözü bulamadığını belirtmiştir: Turtûşî, *Kitâbu'l-havâdis ve'l-bid'a*, 170.

rinde olmayan bu tabiat ile onların bunu yapmasında bir sakınca yoktur.²⁷

Turtûşî'nin yaptığı eleştiride cedel yöntemini kullandığı, sufilerin sözlerinin insanın tabiatı ile örtüşmediği, bu vasıfların meleklerle ait olduğunu dile getirip konuyu tartışarak açıklamaya çalıştığı görülmektedir. Ancak, sufilerin ifadeleri incelendiğinde, doğrudan onların kendisini melek konumuna yükseleddikleri anlaşılmamaktadır.

Turtûşî, risâlesinde İslâmî emir ve yasaklarla örtüşmeyecek başka birçok uygulamaya da değinmiştir. Sufilerin kabul edilemeyecek farklı uygulamalarını da görmüş ve onları sert bir dille tenkit etmiştir. Örneğin, Turtûşî'nin iddialarına göre o dönemde bazı sufî topluluklar “مُرْد” / “mürd” yani tüysüz/köse genç erkekleri süslemekte, onların yüzüne boyalar sürmekte ve onları seyretmekteydiler. Onların bunu yapmaktaki maksadı Allah'ın güzelliğine delil bulmaktı.²⁸ Turtûşî yukarıdaki ifadeleri de diğer uygulamaları ile birlikte değerlendirmiş olabilir. Sadece buradaki ifadeler ile yetinecek olursak, Turtûşî'nin bu başlık altındaki iddialarının yetersiz olduğunu söylemek mümkündür.

2.2. Bazı Sûfi Şeyhlerin, Şarkı Dinlemeyi Mübah Gören Sûfilerin Dehillerini Çürütmesi

Turtûşî bu bölümde, bazı sûfi şeyhlerin isimlerine yer vererek, onların mûsiki hakkındaki olumsuz görüşlerini zikretmektedir. Bölümün sonunda bir de hadis naklederek bu bahsi tamamlamaktadır.²⁹ Burada adı zikredilen şeyhlerin sözleri değerlendirilecek, ayrıca bu ifadelerin kaynakları tespit edilmeye çalışılacaktır.

2.2.1. Turtûşî'nin Görüşüne Yer Verdiği Alimler ve Sözleri

Turtûşî'nin yer verdiği ilk görüş Ebû Saîd el-Harrâz'ın (öl. 277/890) şu sözüdür: “Cenab-ı Hak rüyamda beni önünde durdurdu ve bana şöyle nida etti: “Ey Ahmed! benim vasfımı yükledin. Sana bir makamdan baktığımda onunla sadece beni murad ettiğini görmüş olsaydım elbette sana azap ederdim.” Hicap örtüsünün arkasında ayakta durdum. Titredim ve korktum. Sonra beni rıza perde-

²⁷ Turtûşî, *Kitâbu'l-havâdis ve'l-bid'a*, 170.

²⁸ Turtûşî, *Kitâbu'l-havâdis ve'l-bid'a*, 173.

²⁹ Turtûşî, *Kitâbu'l-havâdis ve'l-bid'a*, 171.

lerinin arkasında durdurdu. "Efendim, beni senden başka taşıyacak kimse bulamadım, nefsimi sana teslim ettim." dedim. Cenab-ı Hak, "Doğru söyledin, benden başka seni taşıyacak kişi yoktur, ancak bana gelirsin, o zaman benim de senin için emrim Cennet olur." dedi."³⁰

Ahmed b. İsâ Ebû Saîd el-Harrâz, devrinin önde gelen sûfi şeyhlerindedir. Verâ ve murakabe sahibi bir kimse olarak bilinmektedir. Hicrî 277 yılında vefat etmiştir.³¹ Turtûşî'nin el-Harrâz'dan naklettiği bu bilgi tespit edebildiğimiz kadarıyla ilk olarak Ebû Tâlib el-Mekkî'nin (öl. 386/996) *Kûtü'l-kulûb* isimli eserinde nakledilmektedir. Fakat *Kûtü'l-kulûb'deki* nakil ile Turtûşî'nin nakli birbirinden farklıdır. Turtûşî'nin naklettiği rivâyette olayı anlatan Ebû Saîd el-Harrâz değildir. Rivâyet şöyledir: "el-Harrâz, mûsikî dinleme konusunda coşkulu olarak bilinirdi. O vefat ettikten sonra arkadaşlarından biri onu rüyasında gördü ve ona Cenab-ı Hakk'ın nasıl muamelede bulunduğunu sordu..." Bunun üzerine el-Harrâz yukarıdaki olayı anlattı ve Allah'ın onu Cennete koyduğunu söyledi.³² Bize göre buradaki rivâyette el-Harrâz'ın Cennete konulmasına rağmen, Turtûşî'nin bunu mûsikî dinlemenin aleyhinde bir delil olarak sunmasının nedeni, el-Harrâz'ın bu konudan sorguya çekilmiş olması ve Allah'a atfedilen "Bununla beni murad ettiğini görseydim sana azap ederdim" ifadeleridir.

Turtûşî risâlesinin bu bölümünde musikinin caiz olmadığına delil olarak sûfi şeyhlerin sözlerini nakletmekle yetinmektedir. Bu hususta diğer bir delil olarak ilk dönem sûfilerinden Cüneyd-i Bağdâdî'nin (öl. 297/909) şu sözlerine yer vermektedir: "Rüyamda Şeytan'ı gördüm. Ona bizim yoldaşlarımız üzerinde herhangi bir konuda zafer kazandın mı, diye sordum. Şeytan da bunun çok zor olduğunu, ancak sadece mûsikî dinlediklerinde veya harama baktıklarında onların kalplerine girmeyi başaramadığını söyledi."³³ Bu ifadeler Turtûşî'nin çağdaşı olan Gazzâlî'nin (öl. 505/1111) *İhyâü ulûmi'd-dîn* isimli eserinde de yer almakta-

³⁰ Turtûşî, *Kitâbu'l-havâdis ve'l-bid'a*, 171.

³¹ Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit b. Ahmed b. Mehdi, *Târîhu Bağdâd*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 2002), 5/454.

³² Ebû Tâlib el-Mekkî, Muhammed b. Ali b. Atıyye el-Hârisî, *Kûtü'l-kulûb fî mu'âmeleti'l-mahbûb ve vasfî tarîki'l-mürîd ilâ makâmi't-tevhîd*, thk. Âsım İbrâhîm el-Keyâlî (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiye, 2005), 2/100.

³³ Turtûşî, *Kitâbu'l-havâdis ve'l-bid'a*, 172.

dır.³⁴ *İhyâ'*dan önceki kaynaklarda Cüneyd-i Bağdâdî'ye atfedilen bu sözleri tespit edemedik. Turtûşî burada Cüneyd-i Bağdâdî'nin "*Bir müridin nağme dinlemeyi sevdiğini görürsen bil ki onda dini emirlere uyma hususunda tembellik vardır.*" ifadesine de yer vermiştir.³⁵ Cüneyd-i Bağdâdî'nin bu sözü Turtûşî öncesi tespit edebildiğimiz kadarıyla sadece Kuşeyrî'nin (öl. 465/1072) *er-Risâle* isimli eserinde yer almaktadır.³⁶ Turtûşî, bu eserinde Kuşeyrî'den pek çok alıntı yapmış ancak, Kuşeyrî'nin ismine yer vermemiştir. Bu kaynak bildirmeme bir eksiklik olarak değerlendirilmemelidir. Nitekim tasavvufî özelliği olan bir eserden alıntı yaptığı için bu şekilde nakletmiş olabilir.

Bu bölümde sözü nakledilenlerden biri de Ebû Alî er-Rûzbârî'dir. (öl. 322/934) Ondan, şarkı dinlemek hakkında "*Keşke biz ondan uzaklaşıp tamamen kurtulsaydık.*" şeklinde bir söz nakledilmiştir.³⁷ Ebû Alî er-Rûzbârî de Bağdatlı sûfi şeyhlerindedir. Mısır'a yerleşmiştir.³⁸ Rûzbârî'nin bu ifadeleri Turtûşî öncesinde *Kuşeyrî Risâlesi'*nde yer almaktadır.³⁹

Turtûşî'nin bildirdiğine göre mûsiki hakkında olumsuz görüş beyan eden ilk devir sûfilerinden biri de Ebû Osman el-Mağribî'dir. (öl. 373/983) Turtûşî'nin nakline göre Ebû Osman el-Mağribî "*Nağme dinleyip bunun kapı gıcirtısını dinlemek, rüzgarın uğultusunu veya kuş seslerini dinlemek gibi olduğunu iddia eden yalancı ve iftiracıdır.*" demiştir.⁴⁰ Mağribî'nin bu rivâyetinin de Turtûşî'den önceki kaynaklar arasında *Kuşeyrî Risâlesi'*nde yer aldığı tespit edilmiştir.⁴¹ Turtûşî'den sonraki dönemde Şâtıbî'nin (öl. 790/1388) *el-İ'tisâm* adlı eserinde cehrî zikir yapmakla ilgili bir bahiste de bu rivâyet yer almaktadır.⁴²

³⁴ Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed, *İhyâü ulûmi'd-dîn* (Beyrut: Dâru'l-Mârif, 2009), 2/302.

³⁵ Turtûşî, *Kitâbu'l-havâdis ve'l-bid'a*, 172.

³⁶ Abdülkerim b. Hevâzin b. Abdîmelik el-Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyyeti* (Kahire: Dâru'l-Meârif, ty.), 2/513.

³⁷ Turtûşî, *Kitâbu'l-havâdis ve'l-bid'a*, 172.

³⁸ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdat*, 2/180.

³⁹ Kuşeyrî, *Risâle*, 2/510.

⁴⁰ Turtûşî, *Kitâbu'l-havâdis ve'l-bid'a*, 172.

⁴¹ Kuşeyrî, *Risâle*, 2/510.

⁴² İbrahim b. Mûsa b. Muhammed el-Hummî el-Ğirnâtî eş-Şâtıbî, *el-İ'tisâm*, thk. Süleym b. İdu'l-Hilâlî (Suûdiyye: Dâru İbn Affân, 1992), 1/360.

Turtûşî'nin sözünü delil olarak kabul ettiği bir başka sûfi şeyhi ise Ebü'l-Hâris el-Evlâsî'dir. (öl. 297/910) Rivâyete göre Ebü'l-Hâris rüyasında Şeytan'ı görmüş, Şeytan Evlâs satırlarında beyaz elbiseli bir topluluğa şarkı söyleyip raksetmelerini söylemiş, onların bu hareketleri Ebü'l-Hâris'i tahrik etmiştir. Bunun üzerine Şeytan "Sizin içinize katabileceğim bundan daha iyi bir şey yoktur." demiştir.⁴³ Bu ifadeler de *Kuşeyrî Risâlesi'*nde tespit edilmiştir.⁴⁴

Müellif ayrıca Ebû Saîd eş-Şehhâm, Ebü'l-Hüseyn ed-Derrâc gibi sûfilerin de nağme dinlemekten men eden görüşlerine yer vermiştir.⁴⁵

Turtûşî, herhangi bir değerlendirme yapmadan şeyhlerin bu tabirlerini naklettikten sonra İsrâ sûresinden şu ayeti kaydetmektedir: *De ki: "Ona ister inanın, ister inanmayın. Şüphesiz, daha önce kendilerine ilim verilenler, Kur'an kendilerine okunduğunda derhal yüzüstü secdeye kapanırlar."*⁴⁶ Ardından şöyle diyerek onlara serzenişte bulunmaktadır: "Ayette bahsedilen bu ilim sahipleri nerede, hadiste zikredilen iki kız çocuğunun teğannîsine "Şeytan'ın çalgıları" diyen Ebû Bekir nerede, bu sûfiler nerede!"

Müellifin delil olarak zikrettiği ayetin bağlamına bakıldığında, burada "kendilerine ilim verilenler" olarak vasıflandırılan kimselerin Zeyd b. Amr b. Nüfeyl, Varaka b. Nevfel ve Abdullah b. Selam isimli Kitap ehli bir grup olduğu anlaşılmaktadır.⁴⁷ Ayette konu edilen tema, bu kişilerin Hz. Peygamber'e gelen ayetleri duydukları zaman hemen secdeye kapanmış olmalarıdır. Turtûşî'nin vurgulamak istediği hususun, "ilim sahibi kişilerin Kur'an'a gösterdikleri tazim ve saygı" olduğu anlaşılmaktadır. Müellifin seçmiş olduğu delilin konu ile doğrudan bağlantısını tespit edemedik.

Turtûşî'nin bahsettiği hadis ise şu şekildedir: Hz. Âişe'den şöyle nakledilmektedir: *"Babam Ebû Bekir yanıma geldi. Yanımda iki cariye vardı. Ensar'ın Buâs günü söyledikleri şarkıları söylüyorlardı. Ebû Bekir "Peygamberin evinde Şeytan'ın çalgıları mı?" dedi. Nebî (s.a.s) "Onları rahat bırak Ebû Bekir. Her toplumun*

⁴³ Turtûşî, *Kitâbu'l-havâdis ve'l-bid'a*, 172.

⁴⁴ *Kuşeyrî, Risâle*, 2/519.

⁴⁵ Turtûşî, *Kitâbu'l-havâdis ve'l-bid'a*, 173-4.

⁴⁶ el-İsrâ 17/107.

⁴⁷ Ebû Abdillâh Fahrüddin Muhammed b. Ömer b. el-Hasen b. el-Hüseyn et-Teymî er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-'Arabî, 1999), 21/417.

bayramı vardır. Bu da bizim bayramımızdır.”⁴⁸ Bu hadis ile ilgili çalışma yapanlara göre hadîsin senedi muttasıldır, râvîlerinin tümü de ta’dil edilmiştir ancak şarkı dinlemeyi caiz görenler bu hadîsi delil olarak kullanmaktalar. Turtûşî burada sadece Hz. Ebû Bekir’in “Şeytan’ın çalgıları” nitelemesini delil göstermektedir. Müellif kendisi bu rivâyetle ilgili incelemesini daha önceki bir bölümde yapmıştır.⁴⁹ Ona göre hadiste geçen “تغنيان” kelimesi “şarkı söyleyen iki (kız)” şeklinde anlaşılmalıdır. Arap dilinde kelimenin aslında geçen “الغناء” kelimesinin sesi yükseltmek yani “رفع الصوت” manasında olduğunu belirtmektedir.⁵⁰ Ayrıca nağme olarak anlaşılabilir, o kızların küçük çocuklar olduğunu, bunun Buâs gününe/ bayramlara has bir ruhsat olduğunu, orada söylenen nağmenin kahramanlık şiirine benzediğini ve şiirin söz hükmünde olduğunu da uygun gördüğü delillerle anlatmaktadır.⁵¹

Buradan yola çıkarak, Turtûşî “تغنيان” kelimesini şarkı söyleme değil yüksek sesle şiir okuma anlamına atfederek bu hadîsin şarkı dinlemeye izin vermeye delil getirilemeyeceğini ifade etmektedir.

Turtûşî’nin yukarıdaki şekilde değerlendirdiği mezkur hadis incelendiğinde, hadîsin isnadının şu şekilde olduğu görülmektedir:

Ahmed> İbn Vehb> Amr> Muhammed b. Abdirrahman el-Esedî> Urve> Hz. Aişe

Ahmed, Ahmed b. İsâ et-Tüsterî el-Mısırî’dir. Ebû Hâtim onun mecruh olduğunu ifade etmiş ancak İbn Hibbân onun hakkında “mutkîn” değerlendirmesinde bulunmuştur. 243 yılında vefat ettiği nakledilmektedir.⁵²

⁴⁸ Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu’fî el-Buhârî, *el-Câmi’u’l-müsnedü’s-sahîhu’l-muhtasâr min umûri Rasûlillahi sallallâhu aleyhi ve sellem ve sünenihî ve eyyâmihî*, thk. Muhammed Zuheyr b. Nâsır en-Nâsır (Beyrut: Dâru Tavkî’n-Necât, 2001), “İdeyn”, 2; “Fedâilü’l-ensâr”, 47; Müslim, “Salâtu’l-İdeyn”, 892; İbn Mâce, “Nikâh”, 21; Taberânî, *Mu’cemü’l-kebir*, 20/180;

⁴⁹ Turtûşî, *Kitâbu’l-havâdis ve’l-bid’a*, 163.

⁵⁰ Turtûşî, *Kitâbu’l-havâdis ve’l-bid’a*, 164.

⁵¹ Turtûşî, *Kitâbu’l-havâdis ve’l-bid’a*, 166.

⁵² Ebû Hâtim Muhammed b. İdris b. Münzîr er-Râzî, *el-Cerh ve’- ta’dîl* (Haydarâbad: Meclisü Dâireti’l-Meârifî’l-Osmâniyye, 1952), 2/64; Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî, *es-Sikât* (Haydarâbad: Meclisü Dâireti’l-Meârifî’l-Osmâniyye, 1973), 8/15.

İbn Vehb, Abdullah b. Vehb b. Müslim el-Fihri el-Mısri'dir (öl. 197/813). İbn Sa'd onun sika olduğunu ancak tedlis de yaptığını belirtmektedir.⁵³

Amr, Amr b. Hâris'tir (öl. 148/765). İbn Vehb ondan nakillerde bulunmaktadır. İbn Sa'd onun hakkında sika değerlendirmesinde bulunmaktadır.⁵⁴

Muhammed b. Abdîrrahman el-Esedî, İbn Sa'd'a göre sika bir ravîdir.⁵⁵ Zehebî, hicrî 130'lu yıllarda vefat ettiğini belirtmektedir.⁵⁶

Urve, Urve b. Zübeyr'dir (öl. 94/713). Hadîsi Hz. Aişe'den nakletmektedir. Medineli meşhur fakihlerdendir. İbn Sa'd hadîste sika ve sebt olarak değerlendirildiğini nakletmektedir.⁵⁷

Hadisin senesinde bir inkita bulunmamaktadır.⁵⁸ Râvilerinin Ahmed b. İsa dışında tümü ta'dil dilmîş, Ahmed b. İsa için ise cerh sebebi belirtilmemiştir.

Turtûşî'nin bu hadîsi sözüne delil olarak kullanmasında bir problem görünmemektedir. Ancak, hadîsin metni değerlendirildiğinde, buradaki iki kız çocuğunun Buâs gününün faziletlerine dair okudukları sözleri, Hz. Ebû Bekr "Şeytan'ın çalgıları/ düdüğü" şeklinde nitelendirdiği için, Turtûşî'nin ifade ettiği gibi şiir olarak değil, nağme ile okudukları düşünülmektedir. Eğer yüksek sesle şiir olarak okusalar "çalgi" ifadesi kullanılmazdı. Hadîsin şerhlerine baktığımızda ise, fuhşiyâtı övmek, kötü davranışları açıkça dile getirmek ve teşvik etmek amacıyla söylenen şarkılar İslâm'a aykırı kabul edilir ve Hz. Peygamber'in huzurunda böyle bir şey yapılmasına izin vermesi mümkün değildir.⁵⁹ Bayram günleri sevinç günleri olduğu için Hz. Peygamber onları

⁵³ Muhammed b. Sa'd b. Menî' ez-Zühri, *et-Tabakâtu'l-kübrâ* (Kahire: Mektebetü'l-Hancı, 2001), 9/526.

⁵⁴ İbn Sa'd, *Tabakât*, 9/522.

⁵⁵ İbn Sa'd, *Tabakât*, 8/427.

⁵⁶ Zehebî, *Siyer*, 6/150.

⁵⁷ İbn Sa'd, *Tabakât*, 7/178.

⁵⁸ Hadîsin ayrıntılı değerlendirilmesi için bk. Yavuz, "Müzik İle İlgili Hadîslerin Sıhhat ve Delâlet Açısından Değerlendirilmesi", 206.

⁵⁹ Şemsüddîn Muhammed b. Yusu'f b. Ali el-Kirmânî, *el-Kevâkibu'd-derârî fi şerhi Sahîhi'l-Buhârî* (Beyrut: Dâru l-Hyâi't-Türâsî'l-'Arabî, 1981), 6/60.

engellememiştir.⁶⁰ Ancak eğer İslâm'a aykırı bir şey yapsalardı Hz. Peygamber bayram da olsa buna izin vermezdi.

2.3. Şarkı Dinlemeyi Câiz Gören Büyük Sûfi Şeyhlerine Cevaplar

Bu bölüm sûfi şeyhlerden şarkı dinlemeye cevaz verenlerin, buna delil gösterdikleri “Çocuklar güzel ses duyduğunda sakinleşir, ağlıyorsa susar. Deve, yürürken yük taşımanın zahmetine ve yorgunluğa ona şarkı ile yol aldırın kişi sayesinde dayanır.” sözü ile başlamaktadır. Turtûşî bu sözü kimlerden işittiğini belirtmemektedir.⁶¹

Onun iddiasına göre bu şeyhlerin kullandığı bir başka delil ise şu şekildedir: “Acem krallarından biri vefat etti, arkasında küçük bir çocuk bıraktı. İnsanlar ona biat etmek istediler, ancak onun akıl ve zekasından nasıl emin olacaklarını bilemediler. Daha sonra bir ozan getirmeye karar verdiler. Eğer çocuk onu güzel bir şekilde dinlerse onun zeki olduğunu anlayacaklardı. Çocuğa ozanı dinlettiler, o sırada daha emzikli küçük bir bebek olan o çocuk güldü. O çocuğun onların hükümdarı olabileceğini anladılar ve ona biat ettiler.”⁶² Bu rivâyet Kuşeyrî Risâlesi’nde de nakledilmektedir.⁶³

Turtûşî bu delilleri zikrettikten sonra onlara şöyle itirazda bulunmaktadır: “Bu kişiler hevalarına uymakta, bâtıla olan iştîyak ve çaresizlikleri sebebiyle bu saçmalıkları kendilerine delil olarak alıyorlar.”⁶⁴ Turtûşî eleştirilerinin şiddetini artırarak tepkisini şöyle dile getirmektedir: “Onların bu konuda önderleri hayvanlar ve beşikteki çocuklardır! Bu şekilde batıla uyanı Cenab-ı Hak küçük düşürür. Onlar seçkin Müslümanlara ve âlimlere değil de deveye uyuyorlar. Onların bu hali sana ibret olarak yeter. Hayvanların her coşkusu mübah ise hayvanları anneleri kız kardeşleri ile ilişkiye girerken de görüyoruz bunda da hayvanlara uysalar ya!”⁶⁵

Turtûşî bu şekilde başka örnekler de vermekte, son olarak “Bu gibi rezil-

⁶⁰ İbn Hacer, Ebü'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Ahmed b. Hacer el-Askalânî, *Fethü'l-bârî bi şerhi Sahîhi'l-Buhârî* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1959), 2/442.

⁶¹ Turtûşî, *Kitâbu'l-havâdis ve'l-bid'a*, 175.

⁶² Turtûşî, *Kitâbu'l-havâdis ve'l-bid'a*, 175.

⁶³ Kuşeyrî, *Risâle*, 2/518.

⁶⁴ Turtûşî, *Kitâbu'l-havâdis ve'l-bid'a*, 175.

⁶⁵ Turtûşî, *Kitâbu'l-havâdis ve'l-bid'a*, 175.

lik içeren delillerin naklinde cevap vermeye gerek bile yoktur." ifadesi ile bu bölümü tamamlamaktadır.⁶⁶

Müellif burada iddiaları reddederken iddialarını zannımızca ağır teşbihlerle gerekçelendirme yoluna gitmiş, bu konuda herhangi bir naklî delil kullanmamıştır. Naklî bir delil getirmediği için onun bu konudaki değerlendirmeleri içtihadî kabul edilebilir.

2.4. Sûfilerin Semâ Meclislerine Çalgı Aletlerini Katmaları

Turtûşî bu bölümde dans, sûfi topluluklarının yaptığı ayakları yere vurma, saçını başını açma ve elbiseleri yırtma gibi davranışları tenkit etmektedir. Ona göre bu tür eylemler kişinin vakarını ve peygamberlerin ve salihlerin de yolu olan mürüeti kişiden gidermektedir.⁶⁷ Burada Turtûşî Hz. Ali'den rivayetle Hz. Peygamber'in meclisinin özelliklerini şöyle anlatmaktadır: "Peygamberimizin ashabi hilm, haya, sabır ve emniyet sahibi idi. Orada sesler yükselmezdi. Orada haramın kırıntısı bile barınmazdı. Onlar mutedil idiler. Orada takvada yarışır, büyüğe saygı, küçüğe merhamet gösterirlerdi. İhtiyaç sahiplerini kendilerine tercih eder, garibi korurlardı."⁶⁸ Burada Hz. Ali'den bir başka nakil ile Hz. Peygamber'in de bazı özelliklerine yer verilmiştir: "Rasûlullah (s.a.v) yumuşak huylu, iyi ahlaklı, sürekli müjdeleyen ve kaba/sert olmayan biriydi. Alışverişte şiddetli değildi, açık saçık konuşmazdı, ayıp işlemez ve ayıpları ortaya dökmezdi, meddahlık yapmazdı, saygınlığı zedeleyen şeyler yapmazdı, kendi nefsi için üç şeyi yasaklamıştır: Tartışma, iki yüzlülük ve çok konuşmak. İnsanlar hakkında da üç şeyi kendine yasaklamıştır: Kimseyi kötülemezdi, ayıplamazdı ve onların gizli şeylerini öğrenmek istemezdi, ancak sevap ümit ettiği şeyler hususunda konuşurdu. Konuştuğu zaman yanında oturanlar sanki başlarında kuş varmış gibi dinlerlerdi, sustuğunda onlar münazara yapmaz, tartışmazlardı. Mecliste konuşanlar konuşmasını bitirene kadar gözlerini yumarak O'nu huşu ile dinler, sakin kalırlardı."⁶⁹ Nebî'nin (s.a.v) bu özelliklerini anlatan rivâyet Kütübü tis'a'da tespit edilememiştir. Rivâyetin tespit edebildiğimiz ilk kaynakları Tirmizî'nin (öl. 279/892) Şemâil isimli eseri ve

⁶⁶ Turtûşî, *Kitâbu'l-havâdis ve'l-bid'a*, 175.

⁶⁷ Turtûşî, *Kitâbu'l-havâdis ve'l-bid'a*, 187.

⁶⁸ Turtûşî, *Kitâbu'l-havâdis ve'l-bid'a*, 187.

⁶⁹ Turtûşî, *Kitâbu'l-havâdis ve'l-bid'a*, 188.

Taberânî'nin (öl. 360/971) *Mu'cemü'l-kebîr* isimli eseridir.⁷⁰ Turtûşî burada "sanki başlarında kuş varmış gibi" sözlerini açıklarken, Arapların bir kişinin sakinliğini anlatırken "ساكن الطير" "kuş onda sakindir" şeklinde betimleme yaptıklarını ifade etmiştir.⁷¹ Böylece Arap dilinin darb-ı mesellerini iddialarını temellendirmede kullandığı görülmektedir. Bu hadis bu şekliyle Ebü's-Şeyh el-İsfahânî'nin *Ahlâku'n-nebî ve âdâbuh* isimli kitabında da yer almaktadır.⁷² Turtûşî bu kitaba bir ihtisar yazmıştır. Bu rivâyeti oradan aldığını düşünmekteyiz.

Müellifin bir diğer delili de Abdullah b. Amr b. el-Âs'ın Nebi (s.a.v) hakkında söylediği şu sözdür: "*Bana O'nu anlat deseler, O'nun kadar haya ve vakar konusunda gözümü dolduran (saygın) başka hiçkimse olmadı.*"⁷³ Turtûşî bu rivâyetin Müslim'in *Sahîh'i*nde (öl. 261/875) geçtiğini de bildirmiştir.⁷⁴ Ancak Müslim'deki rivâyette farklı lafızlarla nakledilmiş olsa da mana aynıdır.⁷⁵

Turtûşî'nin yukarıdaki rivâyeti delil göstermekteki amacı Hz. Peygamber'i sevmek ve ona itaat etmek konusunda insanlara yol göstermektir. Zira Hz. Peygamber'i sevmek onun davranışlarını takip etmekle mümkündür. Bu hadîsi açıklarken Bedreddin Aynî (öl. 855/1451), Rasullah'ı sevmenin ona muhalefeti terk etmekle ve onu tanımakla mümkün olacağını, sahâbenin bu bağlamda onu daha iyi tanıdıkları için, sevme makamında da daha kıymetli

⁷⁰ Muhammed b. İsa b. Sevre b. Mûsâ b. ed-Dahhâk et-Tirmizî, *eş-Şemâilü'l-Muhammediyye* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, ty.), 152; Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-Dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*. thk. Hamdi b. Abdilmecîd es-Selefi (Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, ty.), 22/155.

⁷¹ Turtûşî, *Kitâbu'l-havâdis ve'l-bid'a*, 188.

⁷² Ebü's-Şeyh, Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Ca'fer b. Hayyân el-Ensârî el-İsfahânî, *Ahlâku'n-Nebî ve âdâbuh*, thk. Sâlih b. Muhammed (Riyad: Dâru'l- Müslim li'n-Neşri ve't-Tevzî', 1998), 1/467-482.

⁷³ Ebû Abdillâh Ahmed b. Hanbel b. Hilâl b. Esed eş-Şeybânî, *Müsned-ü İmâm Ahmed b. Hanbel*, thk. Şuayb el-Arnâût & Âdil Mürşid & diğerleri (Müessesetü'r-Risâle, 2001), 29/349.

⁷⁴ Turtûşî, *Kitâbu'l-havâdis ve'l-bid'a*, 188.

⁷⁵ Müslim b. el-Haccâc Ebu'l-Hasen el-Kuşeyrî en-Nisâbüri, *el-Müsnedü's-sahîhu'l-muhtasar bi nakli'l-adli ani'l-adli ilâ Rasûlillâh*, thk. Muhammed Fuâd Abdalbâkî (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, 1991), "İman", 192.

olduklarını ifade etmektedir.⁷⁶

Turtûşî bu bölümde semâ meclislerinde mübalağalı davranışlar yapılmasını eleştirmektedir. Hz. Peygamberin tevazu sahibi oluşu, onun meclisinde seslerin dahi yükselmemesi hususlarını delil olarak göstermektedir. Elbiseleri yırtma konusu hadislerde de farklı bağlamlarda tenkit edilmiştir. Bu yönden Turtûşî'nin bu tenkitlerinin yerinde olduğu düşünülmektedir.

Burada coşkuyu ifade etmek için müellifin seçtiği "الطرب" sözcüğü "hüzünün giderilmesi, şevk, sevinç" manasındadır.⁷⁷ Bu kelime ayrıca, sadece sevinç değil hüzün ve kaygı anlarında da insana etki eden hafiflik hissini ifade etmektedir.⁷⁸ Ancak müellifin bu kelimeyi çalgı aletleri ve biraz daha mübalağalı hareketler için seçtiği düşünülmektedir.

2.5. Sûfilerin Yolunun, İslâm'ın Erkânına Uygun İbadet Etmekten Çok Uzak Olduğu Hakkında Fası

Turtûşî bu bölümde de bir önceki bölümde olduğu gibi sufilerin zikir esansında ayaklarını vurmalarını eleştirmekte, onların görüşlerini temellendirdiği tavaf ve say esnasında yapılan remelin buna örnek olamayacağını belirtmektedir. Nitekim, Turtûşî'nin açıklamasına göre remel yapmanın özel bir nedeni vardır. Eserde bu bağlamda delil olarak kullanılan rivâyet şöyledir: Hz. Peygamber Mekke'ye geleceği zaman Müşrikler "Buraya hummadan bitkin düşmüş bir topluluk gelecek" demiş, küçümseyip alay etmişlerdi. Rasûlullah bu dedikoduyu işitmiş, Müslümanlara şavtları yaparken remel yapmalarını, iki köşe arasında ise yürümelerini emretmiştir. Bunu gören Müşrikler "Bunlar mı hummadan mustarip, bunlar şu şu kimselerden daha sağlıklı" diyerek şaşırmışlardır.⁷⁹ Başka bir rivâyette "Bunlar ceylan gibiler" denmiştir.⁸⁰ Turtûşî bu ri-

⁷⁶ Bedreddin Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed el-Aynî, *Umdetü'l-kârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî* Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-'Arabî, ty.), 1/144.

⁷⁷ Ebû Abdîrrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-Ferâhidî, *Kitâbü'l-ayn*, thk. Mehdi el-Mahzûmî, İbrâhîm es-Sâmerrâî (Beyrut: Dâru ve Mektebetü'l-Hilâl, ty.), 7/420.

⁷⁸ Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd el-Cevherî, es-Sihâh: *Tâcu'l-luğa ve sihâhu'l-'Arabiyye*, thk. Ahmed Abdülgafûr Attâr (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyin, 1987), 1/171; İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Muhammed b. Mûkerrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî el-İfrîkî, *Lisânü'l-'Arab* (Beyrut: Dâru's-Sâdr, 1994), 1/557.

⁷⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 4/424; Müslim, "Hacc", 240.

vâyetten hareketle remelin hacda gerekli olduğunda Müslümanların icma ettiğini belirtmiştir.⁸¹

Müellif, “Eğer remel konusu kıyas mevzusu olsaydı, insanlara peygamberimizin kabrinin etrafında remel yapmak da vacip olurdu, Rasûlullah’ın kabrine bu itibarla yaklaşamıyorsa onların meclislerinde nasıl olur da şarkı söyleme ve oyun mümkün olabilir?” diye itiraz etmektedir. “Onlar bununla Allah’a yöneldiklerini iddia ediyorlarsa Allah’a secde etsinler, çünkü Ebû Bekir’den rivâyet edildiğine göre Rasûlullah bir şeye sevindiğinde secde ederdi.⁸² Mekke’yi fethettiğinde, Ebû Cehil’in kafasını aldığı anda secde etti.” diyerek itirazlarını sürdürmektedir.⁸³

Metinden anlaşıldığına göre Turtûşî’ye göre sûfi meclislerinde sevinç gösterileri şükür secdesi ile yapılmalıdır.

Şükür secdesi ile ilgili hadis Tirmizî’ye göre hasen-garibtir.⁸⁴ Tirmizî’de yer alan hadîsin isnadı şu şekildedir:

Muhammed b. el-Müsennâ> Ebû Âsım> Bekkâr b. Abdilazîz b. Ebî Bekre> Abdilazîz b. Ebî Bekre> Ebû Bekre

Hadis diğer kitaplarda ise- aşağıdaki isnad zinciri ile yer almaktadır:

Mahled b. Hâlid> Ebû Âsım> Bekkâr b. Abdilazîz b. Ebî Bekre> Abdilazîz b. Ebî Bekre> Ebû Bekre⁸⁵

Muhammed b. el-Müsennâ (öl. 252/866), İbn Hacer’e göre sika, sebt mer-

⁸⁰ Ebû Dâvud, Süleyman b. el-Eş’âs b. İshâk b. Beşîr b. Şeddâd b. Amr el-Ezdî es-Sicistânî, *Sünen-ü Ebî Dâvud*. thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd (Beyrut: el-Mektebetü’l-Asriyye, ty.), “Menâsik”, 50.

⁸¹ Turtûşî, *Kitâbu’l-havâdis ve’l-bid’a*, 190.

⁸² Muhammed b. İsa b. Sevre b. Mûsâ b. ed-Dahhâk et-Tirmizî, *el-Câmi’u’l-kebürr*, thk. Beşşâr Avvâd Ma’rûf. 6 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Ğarbi’l-İslâmî, 1998, “Siyer”, 25; Ebû Dâvud, “Cihâd”, 174; İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni, *Sünen-ü İbn Mâce*, thk. Muhammed Fuâd Abdulkakî (Kahire: Dâru İhyâi’l-Kütübi’l-Arabî, ty), “İkâmetü’s-Salah”, 192.

⁸³ Turtûşî, *Kitâbu’l-havâdis ve’l-bid’a*, 191.

⁸⁴ Tirmizî, “Siyer”, 25.

⁸⁵ Ebû Dâvud, “Cihâd”, 174; İbn Mâce, “İkâmetü’s-Salah”, 192.

tebesindendir.⁸⁶

Mahled, Mahled b. Hâlid b. Yezîd' dir (öl. 231/846). İbn Hacer'e göre sika bir râvidir.⁸⁷

Ebû Âsım, Dahhâk b. Mahled' dir (öl. 211/827). İbn Hacer'e göre sikadır.⁸⁸

Bekkâr b. Abdilazîz b. Ebî Bekre, İbn Hacer'e göre sadûktur, vehmettiği durumlar da olmuştur.⁸⁹

Abdilazîz b. Ebî Bekre (öl. 101/720), İbn Hacer'e göre saduktur.⁹⁰

Ebû Bekre (öl. 50/670), sahâbidir.

Hadisin senedi incelendiğinde senedin muttasıl olduğu görülmektedir. Ravileri cerh edilmemiştir. Hadisin şerhine bakıldığında, Hz. Peygamber'in ve ashabının bu tür uygulamalarından örnekler görülmektedir: Hz. Ebû Bekr, Yemâme fethedildiğinde şükür secdesine kapanmıştır. Hz. Ömer Yermük fethedildiğinde şükür secdesi yapmıştır.⁹¹

Turtûşî, sevinç göstergesi olarak abartılı hareketler yapmak, elleri ayakları yere vurmak yerine secde edilmesi gerektiğini savunmaktadır. Hz. Peygamber ve ashâbı sevindiğinde bu şekilde şükretmişlerdir.

2.6. Semâ meclislerinde elbiseleri parçalamanın safсата oluşu

Müellif, semâ meclislerinde elbiseleri yırtmayı malı zayi etmek cihetiyle eleştirmektedir.⁹² Hz. Peygamber'in insanları, "malları ziyan etmekten ve çok soru sormaktan" nehyettiği rivâyet⁹³ ile sözünü delillendirmektedir. Bu hadisi

⁸⁶ İbn Hacer, Ebü'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Ahmed b. Hacer el-Askalânî, *Takrîbu't-tehzîb*, thk. Muhammed Avvâme (Suriye: Dâru'r-Reşid, 1986), 505.

⁸⁷ İbn Hacer, *Takrîb*, 523.

⁸⁸ İbn Hacer, Ebü'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Ahmed b. Hacer el-Askalânî, *Tehzîbu't-tehzîb*, (Hind: Dâiretü'l-Meârîfi'n-Nizâmiyye, 1908), 4/451.

⁸⁹ İbn Hacer, *Takrîb*, 126.

⁹⁰ İbn Hacer, *Takrîb*, 356.

⁹¹ Hasan b. Ali b. Süleyman el-Bedr el-Feyyûmî, *Fethu'l-garibi'l-mücîb ale't-terğîb ve't-terhîb*, thk. Muhammed İshâk Muhammed Âli İbrâhîm (Riyad: Mektebetü Dâri's-Selâm, 2018), 7/663.

⁹² Turtûşî, *Kitâbu'l-havâdis ve'l-bid'a*, 192.

⁹³ Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Âmir el-Asbahî, *Muvattâ*, thk. Muhammed Mustafa el-A'zamî (Birleşik Arap Emirlikleri: Müessesetü Zâyed b. Sultân, 2004), "Kelâm", 3632.

Buhârî (öl. 256/870) farklı bir tarikten nakletmiştir: “Muhakkak ki Allah sizlere anne babalarınıza itaatsizlik etmenizi, kız çocuklarını diri diri gömmenizi, borcunuzu ödemeyip hakkınız olmayanı almanızı haram kıldı. Dedikoduyu, çok soru sormayı ve malı zâyi etmenizi de sizler için kötü gördü.”⁹⁴

Turtûşî başka hadisleri de naklederek kıyafetleri parçalamanın yanlışlığını göstermektedir. Bu örnekler şunlardır:

Amr b. el-As’ın rivâyetine göre: “Rasûlullah ölü bir koyunun yanından geçiyordu, bu koyunu Meymune kölesine tasadduk etmişti. Rasûlullah: “Onun derisinden neden faydalanmadınız?” diye sordu. “O ölüdür.” dediler. Bunun üzerine Rasûlullah, “Onu yemek haramdır.” buyurudu.”⁹⁵

Enes’ten şöyle nakledilmiştir: “Ömer b. Hattâb’ı üzerinde on iki yaması olan yün bir cübbe ile gördüm. Yamalarının bir tanesi kırmızı deridendi.”⁹⁶

Rivâyete göre, “Hz. Ömer ayakkabısının tabanı koptuğunda “İnnâ lillâhi ve innâ ileyhi râciûn” demiştir.”⁹⁷

Râsulullah’ın şöyle buyurduğu nakledilmektedir: “Her kim malını haram yoldan kazanırsa Allah onun bereketini giderir.”⁹⁸

Turtûşî, yukarıdaki hadisleri naklettikten sonra, geçmiş ulemânın da insanları “akılsızlara para vermekten” nehyettiğini zikrederek kendi sözünü temellendirmiştir.⁹⁹

Turtûşî rivâyetleri serd ettikten sonra, kendi değerlendirmelerine yer vermiştir. Ona göre kazançta ifsat edici şeyler olunca malın değeri bilinmez, kişi malını düzgün kullanırsa malını ve ırzını korumuş olur. O halde en büyük israf olan elbiseleri yırtma hususunda “Ne denilebilir ki?” diye soru sora-

⁹⁴ Buhârî, “İstikrâz”, 19.

⁹⁵ Mâlik b. Enes, *Muvattâ*, “Sayd”, 1829.

⁹⁶ Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes’ûd b. Muhammed el-Ferrâ el-Begavî, *Şerhu’s-sünne*, thk. Şuayb el-Arnâût- Muhammed Züheyr eş-Şâvîş (Beyrut: Mektebetü’l-İslâmî, 1983), 12/45.

⁹⁷ İbn Ebû Şeybe, Abdullah b. Muhammed b. İbrâhîm b. Osman b. Havâsîti el-Absî, *el-Kitâbu’l-musannef fi’l-ehâdisi ve’l-âsâr*, thk. Kemal Yusuf el-Hût (Riyad: Mektebetü’r-Rüsd, ty), 5/336.

⁹⁸ Aclûnî, Ebû’l-Fidâ, İsmâil b. Muhammed el-Aclûnî el-Cerrâhî, *Keşfü’l-hafâ ve müzîlü’l-ilbâs ammâ iştehera mine’l-ehâdisi ‘alâ elsineti’n-nâs* (Kahire: Mektebetü’l-Kudsî, 1451), 2/226.

⁹⁹ Turtûşî, *Kitâbu’l-havâdis ve’l-bid’a*, 193.

rak açıklamalarını tamamlamıştır.¹⁰⁰

Turtûşî'nin naklettiği bu rivâyetler onun görüşünü desteklemektedir. Burada Mü'minler'in Emîri olan Hz. Ömer'in dahi yamalı giydiğini, ayakkabılarının parça parça olduğunu nakletmesi onun meseleye sadece elbiseleri yırtmanın israf olması açısından yaklaştığını göstermektedir.

Sonuç

Turtûşî, Endülüslü fakih, muhaddis, mutasavvıf alimlerden biridir. Farklı konularda eserler te'lif etmiştir. Önde gelen eserlerinden birisi de bid'atlerle mücadele etmek amacıyla yazdığı *Tahrîmu'l-ğînâ ve's-semâ'* isimli risâledir.

Turtûşî'nin bu risâledeki görüşleri değerlendirildiğinde, ona göre mûsiki dinlemenin her türlüşününün haram olduğu anlaşılmaktadır. O, bu tür faaliyetleri şeytânî işler olarak görmekte ve özellikle "Allah için" ibadet vesilesi kılınarak yapılmasına şiddetle karşı çıkmaktadır. Müellif bu eserinde söz konusu düşüncelerini âyet ve hadisten nakiller yaparak ve İslâm âlimlerinin ve büyük mutasavvıfların sözlerinden alıntılar yaparak desteklemektedir. Görüşlerini ortaya koyarken soru- cevaplarla meseleleri ele almakta ve ayrıntılı bir şekilde konuyu işlemektedir. Tenkit ettiği hususları izah ederken Arap diline ait deyimlere de yer vermektedir. Zaman zaman elbiseleri yırtma konusunda olduğu gibi hükümlerde gerekçelendirmeler yapmaktadır. Zaman zaman da yetersiz delillerle çıkarımlarda bulunduğu görülmektedir.

Müellif eserinde bazı hadislerin kaynağını rivâyetin öncesinde bildirmiş, bazı hadislerde ise herhangi bir kaynak ismi belirtmemiştir. Risâlede yer alan hadisler incelendiğinde bir kısmının temel hadis kaynaklarında yer aldığı, bir kısmının ise tespit edilemediği görülmüştür. Bununla birlikte, bazı rivâyetlerin ise sonraki asırlarda te'lif edilmiş hadis eserlerinde yer aldığı tespit edilmiştir.

Bu risâlede Turtûşî'nin yer verdiği rivâyetlere Kuşeyrî'nin *Risâle'sinin* büyük oranda kaynaklık ettiği anlaşılmaktadır. *Kuşeyrî Risâlesi'*nde Turtûşî'nin kendisinden alıntı yaptığı şeyhlerin sözlerine "*Ma'rifetü billah*" bahsinde semâ', dînî musikinin değerlendirilmesi bağlamında yer verildiği

¹⁰⁰ Turtûşî, *Kitâbu'l-havâdis ve'l-bid'a*, 193.

görülmüştür.

Turtûşî'nin sûfileri tenkit ederken özellikle onların şeyhlerinin görüşlerine büyük bir bölüm ayırdığı tespit edilmiştir. Onun burada farklı şeyhlerin sözlerine yer vermesi kendi düşüncesini ziyadesiyle desteklemektedir. Burada görüş birliği içinde olduğu üstadları paylaşması, onun tasavvufa değil sûfîlerde gördüğü bazı uygulamalara karşı olduğu iddiamızı güçlendirmektedir. Ayrıca, müellifin sözlerini desteklemek amacıyla delil olarak görüşlerini aldığı şeyhlerin çoğunluğunun ortak noktası Bağdatlı olmalarıdır. Turtûşî'nin tasavvufa Bağdat'ta iken yöneldiği bilinmektedir. Bu şeyhlerin ekollerini takip etmiş olması mümkündür.

Sonuç olarak Turtûşî'nin tenkitlerinde onun İslâm dininin özüne olan bağlılığının ve bu özü koruma gayretinin ön plana çıktığı söylenebilir. Turtûşî'nin tenkit ettiği hususların genellikle mutasavvıfların kendi içlerinde de problemlili görülen ve eleştirilen uygulamalar olduğu görülmektedir.

Kaynakça

- Kur'ân-ı Kerim Meâli*. çev. Halil Altuntaş- Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 12. Basım, 2011.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Hanbel b. Hilâl b. Esed eş-Şeybânî. *Müsned-ü İmâm Ahmed b. Hanbel*. thk. Şuayb el-Arnâût- vd. 50 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001.
- Aynî, Bedreddin Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed el. *Umdetü'l-kârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*. 25 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, ty.
- Bağdatlı İsmâil Paşa. *Hediyetü'l-ârifîn esmâu'l-müellifîn ve âsâru'l-musannifîn*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabiyye, 1951.
- Begavî, Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ. *Şerhu's-sünne*. thk. Şuayb el-Arnâût- Muhammed Züheyr eş-Şâvîş. 15 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-İslâmî, 1983.
- Buhârî, Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu'fî. *el-Câmi'u'l-müsnedü's-sahîhu'l-muhtasâr min umûri Rasûlillâhi sallallahu aleyhi ve selleme ve sunenihî ve eyyâmih*. thk. Muhammed Zuheyr b. Nâsır en-Nâsır. 9 Cilt. Beyrut: Dâru Tavki'n-Necât, 2001.

- Cevherî, Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd. *es-Sihâh: Tâcu'l-luğâ ve sihâhu'l-'Arabîyye*. thk. Ahmed Abdülgafûr Attâr. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 4. Basım, 1987.
- Dabbî, Ahmed b. Yahyâ b. Ahmed b. Amîre Ebû Ca'fer. *Buğyetü'l-mültemis fî târîhi ricâli ehli'l-Endelüs*. Kahire: Dâru'l-Kâtibi'l-Arabî, 1967.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'âs b. İshâk b. Beşîr b. Şeddâd b. Amr el-Ezdî es-Sicistânî. *Sünen-ü Ebî Dâvud*. thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd. 4 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, ty.
- Ebû Hâtîm Muhammed b. İdrîs b. Münzîr er-Râzî. *el-Cerh ve'-ta'dîl*. Haydarâbad: Meclisü Dâireti'l-Meârîfi'l-Osmâniyye, 1952.
- Ebû Tâlib el-Mekkî, Muhammed b. Ali b. Atıyye el-Hârisî. *Kûtü'l-kulûb fî mu'âmeleti'l-mahbûb ve vasfî tarîki'l-mürîd ilâ makâmi't-tevhîd*. thk. Âsım İbrâhîm el-Keyâlî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2. Basım, 2005.
- Ebü'l-Fidâ, İsmâîl b. Muhammed el-Aclûnî el-Cerrâhî. *Keşfü'l-hafâ ve müzîlû'l-ilbâs 'ammâ iştehera mine'l-ehâdîsi 'alâ elsineti'n-nâs*. Kahire: Mektebetü'l-Kudsî, 1451.
- Ebü'ş-Şeyh, Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Ca'fer b. Hayyân el-Ensârî el-İsfahânî. *Ahlâku'n-Nebî ve âdâbüh*. thk. Sâlih b. Muhammed. 4 Cilt. Riyad: Dâru'l-Müslim li'n-Neşri ve't-Tevzî', 1998.
- Ferâhîdî, Ebû Abdîrrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm. *Kitâbü'l-ayn*. thk. Mehdî el-Mahzûmî, İbrâhîm es-Sâmerrâî. 8 Cilt. Beyrut: Dâru ve Mektebetü'l-Hilâl, ty.
- Feyyûmî, Hasan b. Ali b. Süleyman el-Bedr. *Fethu'l-garibi'l-mücîb ale't-terğîb ve't-terhîb*. 15 Cilt. thk. Muhammed İshâk Muhammed Âli İbrâhîm. Riyad: Mektebetü Dâri's-Selâm, 2018.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed. *İhyâü ulûmi'd-dîn*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Mârife, 2009.
- Hamevî, Şihâbuddîn Ebû Abdillâh Yakût b. Abdillâh er-Rûmî. *Mu'cemu'l-buldân*. 7 Cilt. Beyrut: Dâru's-Sâdr, 2. Basım, 1995.

- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit b. Ahmed b. Mehdî. *Târîhu Bağdâd*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 16 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 2002.
- İbn Beşkuvâl, Ebu'l-Kâsım Halef b. Abdilmelik b. Beşkuvâl. *es-Siletu fî târîhi eimmeti'l-Endelüs*. tsh. Seyyid İzzet el-Attâr el-Huseynî. Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 2. Basım, 1955.
- İbn Ebû Şeybe, Abdullah b. Muhammed b. İbrâhîm b. Osman b. Havâsîti el-Absî. *el-Kitâbu'l-musannef fî'l-ehâdîsi ve'l-âsâr*. thk. Kemal Yusuf el-Hût. 7 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, ty.
- İbn Ferhûn, İbrahim b. Ali b. Muhammed Burhâneddîn Ya'merî. *ed-Dîbâcü'l-müzheb fî ma'rifeti a'yânî ulemâ'i'l-mezheb*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ty.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Ahmed b. Hacer el-Askalânî. *Fethü'l-bârî bi şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1959.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Ahmed b. Hacer el-Askalânî. *Takrîbu't-tehzîb*. thk. Muhammed Avvâme. Suriye: Dâru'r-Reşîd, 1986.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Ahmed b. Hacer el-Askalânî. *Tehzîbu't-tehzîb*. Hind: Dâiretü'l-Meârîfi'n-Nizâmiyye, 1908.
- İbn Hallikân, Ebu'l-Abbâs Şemsuddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrahim b. Ebî Bekr el-Bermekî el-İrbilî. *Vefeyâtu'l-a'yân ve enbâü ebnâi'z-zamân*. thk. İhsan Abbâs. 7 Cilt. Beyrut: Dâru's-Sadr, 1971.
- İbn Hibbân, Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî. *es-Sikât*. 9 Cilt. Haydarâbad: Meclisü Dâireti'l-Meârîfi'l-Osmâniyye, 1973.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni. *Sünen-ü İbn Mâce*. thk. Muhammed Fuâd Abdulbakî. 2 Cilt. Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-Arabî, ty.

- İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî el-İfrîkî. *Lisânü'l-'Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru's-Sâdr, 2. Basım, 1994.
- İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd b. Menî' ez-Zührî. *et-Tabakâtu'l-kübrâ*. 11 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 2001.
- Kâtip Çelebi. *Keşfu'z-zunûn an esâmîyyi'l-kütübi ve'l-fünûn*. 6 Cilt. Bağdat: Mektebetü'l-Müsennâ, 1941.
- Kılıç, Muharrem. "Turtûşî". *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*. 41/430-431 İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012.
- Kirmânî, Şemsüddîn Muhammed b. Yusûf b. Ali. *el-Kevâkibu'd-derârî fî şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-'Arabî, 2. Basım, 1981.
- Kuşeyrî, Abdülkerim b. Hevâzin b. Abdilmelik. *er-Risâletü'l-Kuşeyriyyeti*. thk. Abdulhalim Mahmûd- Mahmud b. Şerif. 2 Cilt. Kahire: Dâru'l-Meârif, ty.
- Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Âmir el-Asbahî. *Muvattâ*. thk. Muhammed Mustafa el-A'zamî. 8 Cilt. Birleşik Arap Emirlikleri: Müessesetü Zâyed b. Sultân, 2004.
- Müslim b. el-Haccâc Ebu'l-Hasen el-Kuşeyrî en-Nisâbüri. *el-Müsnedü's-sahîhu'l-muhtasar bi nakli'l-adli ani'l-adli ilâ Rasûlillâh*. thk. Muhammed Fuâd Abdulbâkî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-'Arabî, 1991.
- Özdemir, Mehmet. *Endülüs Müslümanları Kültür ve Medeniyet*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2017.
- Sem'ânî, Ebû Sa'd Abdülkerim Muhammed b. Mansûr et-Temîmî el-Mervezî. *el-Ensâb*. thk. Abdurrahmân b. Yahyâ el-Muallimî vd. 13 Cilt. Haydarâbad: Meclîsü Dâireti'l-Meârifî'l-Osmâniyyeti, 1962.
- Şeyyâl, Cemâleddîn. *Ebû Bekir et-Turtûşî el-âlim ez-zâhid es-sâir*. Kahire: Dâru'l Kâtibi'l-Izzî li't-Tibâati ve'n-Neşri, 1968.
- Şâtıbî, İbrahim b. Mûsa b. Muhammed el-Hummî el-Ğirnâtî. *el-İ'tisâm*. thk. Süleym b. İdu'l-Hilâlî. Suûdiyye: Dâru İbn Affân, 1992.

- Taberânî, Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb. *el-Mu'cemü'l-kebîr*. thk. Hamdi b. Abdilmecîd es-Selefi. 25 Cilt. Kahire: Mek-tebetü İbn Teymiyye, 2. Basım, ty.
- Tirmizî, Muhammed b. İsa b. Sevre b. Mûsâ b. ed-Dahhâk. *el-Câmi'u'l-kebîr*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1998.
- Tirmizî, Muhammed b. İsa b. Sevre b. Mûsâ b. ed-Dahhâk. *eş-Şemâilü'l-Muhammediyye*. Beyrut: Dâru İhyâit-Türâsi'l-Arabî, ty.
- Turtûşî, İmam Ebû Bekr Muhammed b. Velîd. *Kitâbu'l-havâdis ve'l-bid'a*. thk. Ebû Abdillâh Muhammed Hasen Muhammed Hasen İsmâîl. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye: 2003.
- Yavuz, Adil. "Müzik İle İlgili Hadislerin Sıhhat ve Delâlet Açısından Değerlendirilmesi". *İSAV'ın 50. Yılına Armağan*. ed. Bedreddin Çetiner. 199-230. İstanbul: Seçil Ofset, 2020.
- Zehebî, Şemsuddin Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymâz. *Siyeru a'lâmin-nübelâ'*. thk. Şuayb el-Arnâût ve diğerleri. 25 Cilt. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 3. Basım, 1985.